

Suomi

Suomen nimen alkuperä on ollut etymologioinnin ikuisuuskyseksiä. Yhtään yleisesti oikeaksi tai todennäköiseksi hyväksyttyä selitystä ei ole tähän asti löytynyt (Kiviniemi 1984). Romanttisuudessaan kovin epätodennäköiseltä tuntuu esimerkiksi se vanha käsitys, että nimitys juontuisi jostain sellaisesta kuin (onnen, Jumalan) *suoma* (maa), eikä oletus, jonka mukaan samainen (onnen) *Suoma* olisi ollut vanha kantasuomalainen henkilönimi (L. Kettunen 1954), joka olisi käytöltään laajentunut, vaikuta juuri uskottavammalta. Tällaisesta vanhasta esikristillisestä miehennimestä ei tiettävästi ole mitään epäsuoriakaan todisteita, eikä liioin tunnettane yhtään vanhaa morfologista paralleelia eli esimerkkiä tämänmoisen agenttipartisiipin vakiintumisesta henkilönimeksi. (Sen sijaan esiintyy sellaisia partisiippeja kuin *Toivottu*, *Himottu*, vrt. Stoebeke 1964: 119–122.) Nykyinen *Suoma* naisen nimenä kuuluu tietenkin aivan toiseen yhteyteen. Se on viime vuosisadan suomalaisen heräämisen kauden nimiä, jonka synnyn taustalla lienee kylläkin ollut tuo vanha ajatus »Jumalan suomasta lahjasta» (Vilkuna 1990: 164); nimeä voi pitää siten 'Jumalan lahjaa' merkittävänä kreikkalaisperäisen naisen nimen *Theodora* t. *Dorothea* vastineena.

SKES (vuodelta 1969, s.v. *Suomi*) esittää silti tämän henkilönimi-ajatuksen ainoana maininnan arvoisena selitysyriksenä viitaten samalla maan nimeen *Viro*, joka myös olisi henkilönimi. *Viro* on vanha *oi*-vartalo kuten myös Viron Harjumaassa piilevä *harjoi (Mägiste 1928: 5, 18 jne.). Kumpiakkin on kyllä pidetty vanhoina henkilöniminä (vrt.

myös Mägiste 3884); Ojansuu (1920: 64) on rekonstruoinnut suomalaisen henkilönimen *Harjoi 'Harjan asukas', mihin rekonstruktioon taas puolestaan Mägiste (1928: 232) vetoaa. Mitään suoranaisia todisteita siitä, että nämä nimet olisivat olleet alun perin nimenomaan henkilönimiä, ei kuitenkaan löytyne. Lemman *Viro* kohdalla (vuodelta 1978) ei SKES enää mainitsekaan henkilönnimijätusta, vaan tyytyy viittaamaan Setälän antamaan selitykseen mytologisesta *Virokannas*-nimestä: »Sana *viro* olisi ainakin tässä tapauksessa lyhentymällä ja kansan-etymologisesti syntynyt skand. 'maailman' nimestä — —».¹

¹ E. N. Setälä (1939: 69–70) ei postuumissa tutkielmassaan todellakaan näyttäisi tarkoittaneen muuta kuin kansan-etymologista yhteyttä skandinaaviseen 'maailman' nimitykseen, joka normaali-asussa on misl. *ver-öld*: *viro* tarkoittaa Setälän mukaan muinaisrunoissa myös 'maailmaa'. Kyseinen muinaisskand. yhdyssana on uudemman tutkimuksen mukaan lainaa länsigermaanista, lähinnä muinaisenglannista (de Vries 657). Miellenkiintoista on, että tämä länsigermaaninen yhdyssana sisältää ensi osassaan yhteisgermaanisen sanan *weraz 'mies' (oikeastaan vain vartalon **wera-*), joka palautuu vielä vanhempaan kantagerm. asuun *wiraz = ieur. *wiros. Motivaatio 'miehet', 'ihmiset' tms. on tietenkin kansannimenä, kuten tunnettua, tavallinen, myös lainoissa: vrt. esim. *lyydi*, *lyydiläinen* ← ven. *ljud* 'kansat', *ljudi* 'ihmiset'. Nimen *oi*-vartaloisuus ei tätä vastustaisi, koska sitä esiintyy lainasanoissa (esim. *salo*); se sopisi mm. myös paikannimeen (possessiivinen tai casus componens -merkitys): vrt. *taloi* ← *talas*, viron (vanh.) *Harjo* (*Harjuma*) ← *harja ja Pekka Lehtimäen (1972: 77–88) runsasta paikannimimateriaalia.

Merkillistä olisi sekin, että suomalaiset olisivat nimittäneet itseään 'kalannahkoiksi', vaikka totta onkin, että saamen 'kalannahkaa' merkitsevän sanan *čuобмá* äänteellisesti tarkka vastine olisi suomessa juuri *suomi : *suomen. Tuskinpa enää itämerensuomalaiset pukeutuivat liiemmälti kalannahkoihin, ja vaikka olisivatkin, eivät he hevin olisi ruvenneet itseään tuollaisen vaatekappaleen nimellä nimittämään. (Korkeintaan voisi ajatella, että semmoisen nimen heille olisivat antaneet naapurikansat, mutta tästähän ei ole mitään näyttöä.) Vihdoin e-vartaloinen omapohjainen *sōme 'kalannahka' sopisi huonosti vanhaan johdokseen *suoma-lainen*, samoin latvian vanhaan a-vartaloiseen itämerensuomalaista tarkoittavaan etnonyymiin *sāms* < *sāmas.

Motivaatioksi on ehdotettu myös 'suomua'. Vatjalaisten nimessä näyttäisi kyllä esiintyvän kiilan tai vaajan (< *vakja) nimitys, ja nimi *vepsä* on ehkä sama sana (SKES s.v. *vepsä*) kuin saamen 'evää' merkitsevä sana *vak'se* = inarinsaamen *vepsi* (monen kalan selkävä on kiilamainen muodoltaan). Mikä tällaisen 'vaajan' kielenulkoisena motivaationa lienee ollutkin, ei tähän voi kuitenkaan vaikeuksitta liittää 'kalan suomua', jonka muoto ei ole leimallisesti kiilamainen. Muutenkin olisi outoa, jos heimojemme nimitykset liittyisivät useaan kertaan kalaan. Koko merkilliseltä tuntuva 'vaaja'-motivaatio voisi muuten olla varhainen homonymiaan perustuva kansanetymologiakin, muinaisvenäjään (*klin*) ja saameenkin (*vuowjoš*) käännöslainana siirtynyt, sillä heimonnimi *vakja sopisi äänteellisesti myös vanhaksi lainaksi baltin asusta *vākijā > liett. *Vókia*, latv. *Vāca* 'Saksa' (tai asusta *vākja- > latv. *vācis 'saksalainen', ks. MĒ IV 490–492). Voisi olla kyse varhaisten kauppajärjestöjen mukana kulkeneesta, alkuperältään tuntemattomasta nimestä; baltinkielisen nimen on katsottu alkuaan viittaneen länteen, Ruotsiin tai Gotlantiin, jopa yleensä ulkomaihin. Tällainen ei olisi tavatonta, esim. Venäjän ja venä-

läisten omakielinen nimi on peräisin (itämerensuomen välittämänä?) Ruotsista, Roslagenin asukkailta eli *ruotselilta*, varjageilta. Eikä *estienkään* omakielinen nimi näytä tarkoittaneen alun perin heitä, vaan muita heimoja, todennäköisesti baltteja (Tacituksen *Aestii*, Jordaneksen *Aesti* jne.).

On myös todettava, että SKES:n mainitsema selitys, jonka mukaan ruotsin *finne* jne. voisi olla käännöslaina *vepsä*-nimestä, jos se olisi merkinnyt 'evää', on mahdollinen vain, jos oletetaan, että Tacituksen käyttämän muodon *Fenni* 'suomalaiset' = 'saamelaiset' ensi tavun *e* on jollain tapaa virheellinen: germaanisessa 'evää' merkitsevässä sanassa (saksan *Finne* jne.) nimittäin on kiistatta ollut alkuperäinen (jo esigermaaninen) *i* eikä *e*; ruotsin kirjakielen sanan *fena* 'evä' *e* on aivan myöhäinen (< kskand. *finōn-).

Saame ja suomi

Kansojen ja heimojen nimien alkuperä on yleensä arkipäiväinen ja järkeenkäypä. Jos siis jätämme onnensuomat ja suomukset, tarjoutuu vanha selitys, jonka mukaan *saame* ja *suomi* ovat samaa juurta. Eero Kiviniemi (1984: 118) kirjoittaa tästä ajatuksesta Suomen historia-teoksen ensimmäisessä osassa: »Tämä selitys on myöhemmin torjuttu äänteellisin perustein ja siihen tosiasiaan viitaten, että saamelainen on alkuaan sama sana kuin hämäläinen (yhteyden kanta on ollut šämä). Jos Suomen ja saamen yhdistämiselle löytyisi uudenlaisia kielihistoriallisia perusteita, niin selitys olisi asiallisesti vahva. Muinainen šämä- on nimittäin ilmeisesti laina balttilaisten kielen 'maata' merkitsevästä sanasta — —. Samakantainen balttilaisperäinen nimi lienee mm. Itäpreussin Samland, joka sekin on jo varhain mainittu Suomi-nimen tulkinnoissa.» (Tähdennys J. K.).

Kiviniemen asettama ehto on mielestäni täytettävissä: uudenlaisia kielihisto-

riallisia perusteita löytyy. *Saame* on voinut muuttua *suomeksi* balttien kielen kautta kuljettuaan. Se, että tätä selitystä ei tietääkseni ole aikaisemmin esitetty, johtunee ainakin kahdesta seikasta.

Ensiksikin: se kantabaltin (kbalt.) pitkää vokaalifoneemi, joka vastaa indoeurooppalaista (ieur.) foneemia $\bar{a}$, on (Suomessa) pyritty tulkitsemaan pitkäksi (avoimeksi) $\bar{o}$:ksi. Pisimmälle menee Kalliman virheellinen esitys, jonka mukaan indoeurooppalainen (ieur.) pitkä $\bar{a}$ ja pitkä $\bar{o}$ olisivat yhtyneet kantabaltissa pitkäksi $\bar{o}$:ksi (1936: 66–67). Näinhän ei ole, vaan kyseiset foneemit ovat kantabaltissa säilyneet erillään ja mm. sekä Stangin (1966: 24, 37, 47) että Endzelīnsin (1971: 32) mukaan ieur. $\bar{a}$ = kbalt. $\bar{a}$, ieur. $\bar{o}$ = kbalt. $\bar{o}$. Liettuassa kbalt. $\bar{a}$:ta edustaa *o* (= $\bar{o}$), murteittain myös $\bar{a}$, latviassa $\bar{a}$; kbalt. $\bar{o}$ taas on kummassakin kielessä *uo*.

Olen sitä paitsi mielestäni kiistatottomasti osoittanut (1990: 152), että itämerensuomessa on varhainen lainakerrostuma, jossa kantabaltin pitkä $\bar{a}$ -foneemi heijastuu vielä välittömästi *a*:na; pitkää $\bar{a}$:ta ei varhaiskantasuomessa vielä aluksi ollut. Tällaisia lainoja ovat mm. (1) *lava*, (2) *vakka* ja (3) *lapio*, (murt.) *lapia*, veps. *lapid* jne. (mksm. *lapida [Posti 1942: 44, 202] = vksm. *lapita ei voi olla morfologian takia *lapa*-sananjohdos, vaan jälkimmäinenkin lienee lainaa baltista). Näitä vastaavat seuraavat balt. originaalit: (1) kbalt. *lāvā > liett. *lōva* 'säsky', latv. *lāva* 'lava; saunan lavo; säilytysalus-ta yms.'; (2) kbalt. *vākā (fem.) t. kbalt. *vāka- (mask.) > liett. *vōka* (vakan)kansi; (murt.) viljamitta, *vōkas* 'kansi, silmäluomi; kotelo; iso kori, (jauho-, vilja-)vakka', latv. *vāks* 'kansi; viljamitta', dim. *vācele* 'tuohesta tehty t. punottu jauhovakka, viljamitta'; (3) kbalt. *lāpetā > liett. *lopetā* 'lapio' t. kbalt. *lāpētā > mpreuss. *lopto* 'lapio' (vrt. latv. *lāpsta* 'lapio; lapaluu'). Sama foneemi on myös mm. edellä mainitussa *vākja-nimessä. Setälä (1932: 403) kirjoittaa muuten »oikein» kanta-asuksi balt. *vākjā ja esittää $\bar{o}$:n murteelliseksi.

Toisaalta on jo ennestään tunnettua, että tuota foneemia $\bar{a}$ edustaa lainoissa myös kantasuomen pitkä $\bar{o}$ (*tuohi*, *vuohi*, *vuota*). Sama kantabaltin foneemi heijastuu siis itämerensuomessa kahdella eri tavalla, kyseessä on kaksi eri lainakerrostumaa. (Samoin kahdella tavalla heijastuu tunnetusti kantabaltin lyhyt *a*, nimittäin *a*:na ja *o*:na; samoin lyhyt *e* $\bar{a}$:nä ja *e*:nä ja pitkä $\bar{e}$ $\bar{a}$:nä ja $\bar{e}$:nä.) Jälkimmäinen edustuma kuuluu ilmeisesti myöhempään lainakerrostumaan, joka on saatu sellaiselta balttilaiselta murrealueelta, jolla kbalt. $\bar{a}$:lla oli jo $\bar{o}$:mainen reaalistuma: »Da die überlieferten balt. Sprachen alle auf $\bar{a}$ als Vertreter des ieur. $\bar{a}$ im Urbaltischen hinweisen (pr. *brāti*, lett. *brālis*, lit. *brōlis* aber dial. *brālis*), ist man zur Annahme geneigt, dass $\bar{o}$ für $\bar{a}$ eine dialektische Eigentümlichkeit des balt. Idiomes war, aus dem die Finnen ihre Lehnwörter aufnahmen» (Stang 1966: 24).

Kantabaltin $\bar{a}$:n tilalle on siis pyritty rekonstruoimaan myös avoin $\bar{o}$, jolloin joudutaan oletamaan kahta pitkää $\bar{o}$ -foneemia, suppeaa ja avointa. Tällöin on kuitenkin tukeuduttu juuri mainittuihin balttilaislainoihin *tuohi*, *vuohi*, *vuota* (Nieminen 1934; Breidak 1977; Breidak 1983) ja lisäksi latvian 'itämerensuomalaista' tarkoittavaan etnonymiin *sāms*, joka on tähän asti selitetty lainaksi itämerensuomesta (Nieminen 1934: 59; Breidak 1983). Tällaiseen, jo sinänsä mutkikkaampaan rekonstruktioon ei nähdäkseni ole enää mitään syytä, vaan voimme yhtyä normaaliin, Stangin ja Endzelīnsin kantaan. Ja missään tapauksessa ei voi kumota ainakaan sitä, että baltissa on ollut varhainen $\bar{a}$ -arvo vastaamassa ieur. $\bar{a}$:ta.

Toiseksi: Balttien ja saamelaisten välisiä suoria kosketuksia ei ole vanhastaan oletettu (tai voitu osoittaa).

Ainakin jo Pekka Sammallahti (1984: 139–140) on kuitenkin katsonut tällaisia kosketuksia olleen, hän viittasi mm. eteläsaamen sanaan *saardie* 'poron sydän, ruokana', joka sopii äänteellisesti ja

semanttisesti moitteettomaksi lainaksi baltista, mutta ei silti esiinny itämeren-suomessa. Itse olen hiljattain mielestäni pystynyt varmentamaan asiaa esittämällä kaksi uutta esimerkkiä suoriin kosketuksiin perustuvista lainoista: saamen (saa.) *gieppá* 'noki' ja *vuorás* 'vanha (ihmisestä, eläimestä)' (selityksistä ks. tarkemmin Koivulehto 1992 a). Lisäkin lainoja varmaan löytyy, jos niitä etsitään.²

Lainat viittaavat verrattain läheisiin suhteisiin, lähinnä kauppakumppanuuteen ja kestäväyyteen, joka on alkanut jo esisaamelaisena aikana (vrt. *saardie*). Saamelaisten kanssa tekimisiin joutuneet baltit ovat siis varmasti tunneet kumppaniensa heimonnimen. On odotuksen mukaista, että he ovat omaksuneet sen vähitellen omaankin kieleensä.

² Vrt. esim. saa. *bieb' mât* 'ruokkia' (olisi esisaamen **pämme-*), *bieb' mo* 'ruoka, ravinto; ruokinta; alju, lemmikkieläin, ruokittu eläin', joka jo fonotaktisestikin (-mm-) on outo eli uusi ja siten lainaksi epäiltävä sanue. Vrt. tähän liett. *pēnimas* t. *pēnimas* 'ruokittavana oleva, syöttö', *pēnimas gyvolis* 'ruokittu eläin, teuras', *pēnima kiaulė* 'syöttösika', *penimis* 'teuras'. Baltiin keskitavun vokaalin suhteen vrt. sm. balttilaislainoja *rihma* ~ liett. *rišimas* 'sitominen' ja *vehma-ro* 'parihärkien vetoaisa' ~ liett. *vezimas* 'vauunut, ajaneuvot' < 'vetäminen' (molemmat L. Postin esittämiä). Vokaali voi ainakin viimeksi mainituissa verbaaliloinemineissa olla sekundaari (vrt. Liukkonen 1987: 9). Ehkä on ollut myös kbalt. **pen-ma-* t. **pen-i-ma-* 'ruokinta', johdos ieur. juuresta **pen-* 'ruokkia; ruoka': vrt. liett. *penėti*, 3. p. *pėni* 'ruokkia' (ns. puolitemaattinen *i*-vartalo, jolla infiniitivissä johdinaines *-ė-* ja josta nykyisin produktiivin johdon mukaan siksi *penėjimas* 'ruokinta'); *pėnas* 'ruoka, ravinto'. Esitän yhdistelmän tässä vain varauksin, sitä täytyisi perustella laajemmin (esim. käsitellä verbin ja nominin suhdetta). Huomattakoon, että myös suomen *ruoka* ja *ruokkia*, *ruokko* ovat lainoja (germaanista).

Häme, saame, suomi

Varhaiskantasuomen (vksm.) asusta **šämä* = sm. *hämä-* (*hämäläinen*) oli viimeistään kantasaamen ns. toisessa vaiheessa tullut **šämä* (suomalais-ugrilaisen tarkekirjoituksen mukaan **šämä*; ei ole täysin varmaa, että vksm. esisaamelaisella alueella sanassa on ollut alun perin š-, joka on suomalais-ugrilaisissa kielissä nuorehko foneemi: se on jo lainattaessa voitu korvata s:llä). Tällaisesta tai sitä myöhäisemmästäkin asusta (**šāme*) olisi baltissa tullut balt. vartalo **šāma-* ja yksikön nominatiivi **šāmas*. Baltin pitkä *ā* on ollut lähin vastine kantasaamen foneemille *ā*; kumpikin foneemi on ollut omassa systeemissään ainoa avoin pitkä vokaali, joten niiden foneettiset arvotkaan eivät ole voineet olla kaukana toisistaan. — Rekonstruoidun arvon merkkinä käytetyn *ā*:n sanotaan kyllä tarkoittavan *a:n* ja *ā:n* välistä vokaalia, mutta silloin on vertailukohtana tietenkin systeemi, jossa on sekä takavokaali *a* että etuvokaali *ā*. Kantasaamessa ei ollut enää näiden foneemien oppositiota, oli vain yksi väljä vokaali /*ā*/, eli tilanne oli foneemisesti sama kuin kantabaltissa ja useimmissa eurooppalaisissa kielissä nykyäänkin. Ainoa väljä vokaali on suomalaisen korviin lähinnä *a*, vaikka foneettisesti se olisikin hieman helempi. Tämä saamen foneemi, ns. heleä *a*, on suomeenkin tulleissa lainoissa tunnetusti korvattu pitkällä t. lyhyellä *a*:lla: *kaita*, *kaiti* 'maaselänne', *kaamos*, *saaloo*, *saame*, *lanta*, vaikka suomessa olisi pitkä ja lyhyt avoin etuvokaalikin, *ä*.

Balittiin lainautuminen olisi tapahtunut siis vasta kantasaamen (alku)aikoihin, mutta voi kai ilman muuta olettaa, että Itämeren piirissä kauppiaina liikkuneet baltit ovat tuonakin aikana olleet kosketuksissa saamelaisiin, jotka asuivat ja kiertelivät vielä hyvinkin pitkällä etelässä.

Tätä baltin **šāmas*-asua vastaa juuri mainittu latvian *sāms* 'suomalainen; saarenmaalainen' (*sāmu zeme* 'Suomi', *sāmu sala* 'Saarenmaa'), josta johdos *sāmenis*

(*sāmenis*) 'luoteis, pohjoistuuli' (oik. *Saarenmaalta puhaltava tuuli'); johdosta vastaa liettuan (murt.) *sōmenis* 'luoteistuuli'. Latvian murteissa *sāms*-sanana levikki on paikannimien ja kansanlaulujen todistuksen mukaan käsittänyt Kuurinmaan, Zemgalen ja Vidzemen (Liivinmaan) alueet (Breidak 1977: 13). Vanhimmat tiedot sanueesta ovat jo 1500-luvulta (Nieminen 1934: 61: *Samit* yms. tarkoittamassa 'liiviläistä'). Sen on katsottu aikaisemmin tarkoittaneen yleensä itämerensuomalaista kieltä puhuvaa. Baltologi Eino Nieminen (1934: 59–62) rekonstruoii tämän sanan balttilaiseksi kanta-asuksi asun balt. *sōmas, koska hän – kuten muutkin – katsoi sanan lainaksi itämerensuomesta; lainanottajina olisivat olleet nimenomaan muinaiset kuurilaiset, joiden kielessä siis kbalt. *ā* (Niemisen mukaan avoin *ō*) olisi ääntynyt *ō*-na. Itämerensuomalainen lähtöasu olisi ollut hänen mukaansa johdos *sōma-lāinen (Fraenkelin etym. sanakirjassa, s. 856, selostetaan Niemisen kantaa virheellisesti), josta siis olisi lainattu vain alkuosa. Latvian pitkän *ā*:n takia oletti toisaalta jo baltologi K. Būga, että jo sen lähtömuodossa olisi ollut *ā t. *ā (K. Būga v. 1914, Rintiniäi raštai I 548; Breidak 1977: 14), mikä tietenkään ei käy, jos lähtömuoto olisi itämerensuomalainen. Pitkää *ā:ta originaaliin esitti myös baltologi E. Blese (v. 1929; Breidak 1977: 15). Lisäksi on oletettu, että kantana olisi *Saare(n)maa*, mikä kuitenkin useastakin syystä on aivan epätodennäköistä (ks. Nieminen 1934: 61–62 ja Breidak 1977: 14). Itämerensuomen sanasta lähteminen on ollut siis useille baltologeille hankalaa ensi tavun selvän *ā*-vokaalin takia (Breidak 1977: 15).

Miten tästä balt. asusta *sāma-s päästään *suomeen*?

Indoeurooppalaiset baltit olivat aivan aluksi nimittäneet jotain varhaiskantasuomalaisten tai esi-itämerensuomalaisten aluetta oman kielensä 'maata', tai ehkä pikemminkin *'alavaa maata' merkinneellä sanalla (vrt. liett. *žėmė* 'maa,

žėmas 'matala', latv. *zeme* 'maa' *zems* 'matala, alhainen'). Siihen on ehkä liittynyt jonkin heimonnimen genetivi, mutta tuosta nimestä emme tiedä mitään. Tuon kantasuomalaisten maan ei ole tarvinnut olla nykyinen Häme, se on ehkä myös viitannut ylimalkaisemmin alkuasukkaiden asuinsijoihin, jotka olivat alavilla mailla, suhteellisen lähellä vesiväyliä, rannikoilla. Tästä balttien käyttämästä nimityksestä varhaiskantasuomalaiset puolestaan lainasivat oman *sāmā-nimensä. Yleisestihän on ajateltu, kuten Kiviniemikin toteaa, että tämä nimi on kyseistä balttilaista perua, ja tätä taas ei voi selittää muutoin kuin siten, että itse baltit ovat käyttäneet vastaavaa balttilaista originaalia tiettyjen varhaiskantasuomalaisten (alueen) nimenä. Vksm. *sāmā-sanahan esiintyy vain heimon ja alueen nimenä, ei koskaan tavallisena appellatiivina, joten suoraan nimenä se on siis lainattukin. Nimen balttilainen motivaatio oli siten varsin samanlainen kuin myöhempien saamelaiden suomalaisista ja ruotsalaisista ja heidän alueestaan käyttämän nimityksen (skandinaavinen) motivaatio: *lanta* (saa. *lad'de*), *lantalainen* oik. *(alavan) maan asukas' (← kskand. *landa- *[alava] maa').

Baltit tarvitsivat kuitenkin 'maa; alava'-kantaista sanuettaan muidenkin, lähinnä omien heimojensa ja alueidensa, nimiksi. Sanuehan oli heidän kielensä elimellinen osa (vrt. liettuan *žemaitis* 'alaliettualainen, samogiitti', *Žemaičiai* [pl.] 'Samogitia, Ala-Liettua', historiallinen maakunta Itämeren rannalla Luoteis-Liettuassa; latv. *Kurzeme* 'Kuurinmaa' jne.). Lisäksi varhaiskantasuomalaisista eriytyneiden itämerensuomalaisten asuma-alueet eivät enää eronneet niin paljon balttien omista, että juuri vain he olisivat ansainneet 'alankomalaisten' nimen: kulttuurierot olivat tasoituneet. Tarvittiin uusi nimi. Samoihin aikoihin tietyt Itämeren alueella liikkuneet baltit olivat alkaneet nimittää varhaisia saamelaisia *sāmas-nimellä. On luontevaa ajatella, että he alkoivat käyttää samaa nimeä myös näiden kielellis-

tä lähisukulaisista, varhaisista itämerensuomalaisista, väestöstä, joka asui heistä pohjoiseen ja puhui outoa kieltä. Saamen ja »suomen» kielet eivät vielä eronneet paljon toisistaan, kieliä tuntematon baltti eroa tuskin edes havaitsi. Aivan samoinhan germaanit käyttivät *finne*-nimeä myös suomalaisista, vaikka nimi oli, kuten tunnettua, alun perin tarkoittanut saamelaista ja on tarkoittanut sitä Norjassa vielä suhteellisen myöhäänkin.

Balttien käyttämää nimeä alkoivat sitten käyttää myös itämerensuomalaiset itsekin, nimittäin se eteläisempi väestö, jonka asui heidän naapureinaan: lähinnä myöhemmät liiviläiset ja osin virolaiset (vrt. *Some-linde* v. 1211, SKES jne.) ja myöhemmät varsinaissuomalaiset, joiden sekaan muutti väkeä Suomenlahden eteläpuolelta. Suomen puolella jo iät ajat asuneet hämäläiset sen sijaan pitivät varhaiskantasuomalaista perua olevan nimensä. Tälle nimen lainaamiselle löytyy tarkka paralleeli. Juuri samalla tavalla muinoin varhaiskantasuomalaiset olivat balteilta omaksuneet nimekseen *šämä (> saa. *sabme* 'saame', *hämä-läinen*).

Balttilainen *šāmas lainattiin nyt selaisesta balttilaisesta murteesta, jossa kantabaltin ā-foneemin edustaja ääntyi (ainakin jonkin verran) labiaalisenä, ḡ-maisena (liettuassahan se on ḡ), ja siksi se itämerensuomessa substituoiitiin ims. ḡ-foneemilla. Ehkäpä tuo murre oli juuri muinaiskuuri, vaikka Niemisen ajoitukset ovat nykyisiä myöhempiä. Samaan lainakerrostumaan kuuluvat edellä jo mainitut balttilaislainat *tuohi*, *vuohi* ja *vuota*, joiden kbalt. originaaleissa on ensi tavussa sama pitkä kbalt. ā-foneemi: liett. *tōšis* 'tuohi' = latv. *tāss* id., liett. *ožys* 'pukki' = latv. *āzis* id., (liett. *ožkā* 'vuohi'), liett. *ōda* 'nahka' = latv. *āda* id. Hiljattain olen (1992b: 167–173) tähän lainakerrostumaan lisännyt vielä rakennustermin *huone* (oik. 'kylkeinen': vrt. liett. *šonas* 'kylki' = latv. *sāns*, t. *sānis* id., liett. *šoninė* 'kyljys; pieni [sivu]huone = kylkeinen'). – Kuten edellä jo tuli puheeksi, itämerensuomessa on myös toi-

nen, ilmeisesti varhaisempi lainakerrostuma, jossa kantabaltin pitkä ā-foneemi heijastuu vielä välittömästi vksm. *a*:na.

Lainan *e*-vartalaisuus ei ole outoa: vanhoissa lainoissa esiintyy tunnetusti muutenkin *e*-vartaloita, kun ensi tavu on raskas, silloinkin, kun originaalin toisesa tavussa ei ole sitä lähinnä vastaavaa vokaalia: *reisi*, *reiden* = saa. *ruoi'dā* (= vksm. *raite – kbalt. *raitā – > liett. *rietas*), *virsi*, *palsi*, *tuppi*, *heisi*, vir. *ōis* 'kukka' jne. (Koivulehto 1992c: 187). Sitä paitsi nimi on ehkä aluksi lainautunutkin *a*-vartalona *šōma. Johdosta *suoma-lainen* ei nimittäin oikein muuten voi selittää, kuin lähtemällä tuollaisesta *a*-vartaloisesta kantasanasta. Suhteen *suomi* : *suomalainen* analogiaksi selittyvät taas sitä paljon myöhemmät *ruotsi* : *ruotsalainen*, *lappi* : *lappalainen*.

Baltin puolella *šāmas-sanan jatkaja jäi lopulta murteisiin tarkoittamaan vain 'suomalaista' = 'ei-balttilaista pohjoista naapuria', myöhemmin erityisesti 'saarenmaalaista', ja sellaisenaan se jäi suppealevikkiseksi. Ehkä levikki oli alun alkaenkin ollut suppea. (Nykylatviassa muodollisesti samaa sanaa käytetään tieteessä myös merkitsemään 'saamelaista', mutta kyseessä on laina venäjältä: Breidak 1977: 13.) Uudempi laina on normaali 'Suomen suomalaista' tarkoittava sana latvian *suōms*, liettuan *siūmis*, jonka *uo* on odotuksen mukainen. (Saamelaisista eli lappalaisista näkyy liettuassa käytettävän nykyisin termejä *sāmai* ja *lāpiai*, joiden ensi tavun *a* edustaa historiallisesti lyhyttä *a*:ta).

Tiivistelmä

Kokoan vielä selitykseni tiivistelmäksi, jossa samalla tulee näkyviin aikaulottuvuus nykyisin vallalla olevan kronologian mukaisena.

1) Indoeurooppalaiset baltit – tai jo esibaltit (balttilainen vasarakirvesheimo) – tutustuvat varhaiskantasuomalaisiin ja alkavat nimittää jotakin heidän aluettaan oman kielensä '(alavaa) maata'

merkitsevällä sanalla, joka kantabaltissa on kuulunut suunnilleen *žemē (> liett. *žemė*, latv. *zeme*).

2) Tuon alueen (t. alueiden) asukkaat omaksuvat tämän balttien antaman nimen asussa vksm. *šāmā.

3) Saamen kielen erilliskehitys alkaa nykyisen käsityksen mukaan viimeistään n. 1 000 eKr. (ehkä jo varhemminkin, vasarakirvesajan lopulla tai Kiukaisten kulttuurin aikana). Vksm. *šāmā muuttuu heidän kielessään vähitellen asuun *sāmā (myöh. *sāmē, nyk. pohjoissaamen *sabme*).

4) Joillakin balttien heimoilla on suoria (kauppa)suhteita varhaisiin saamelaisiin. He oppivat tuntemaan näiden alueen ja heimon nimen ja omaksuvat sen kieleensä muodossa *sāmas > latv. *sāms*. Tämä tapahtuu joskus 800–600 eKr., ehkä vielä myöhemminkin (tai sitten aikaisemmin: vrt. kohta 3). – Varhaisimmat saameen omaksutut balttilaislainat ovat tätä aikaa vanhempia.

5) Samat balttilaisheimot alkavat käyttää *sāmas-nimeä myös varhaiskantasuomalaisista, varsinkin niistä, joihin heillä on tuolloin lähimmät suhteet. Vanha *žemē-pohjainen nimi ei ole yksinään sopiva: se on balteille etymologisesti läpinäkyvä ('maa; alava'), ja sellaisena sitä tarvitaan toisiin tarkoituksiin. Tämä käytäntö on olemassa viimeistään joitakin vuosisatoja ennen ajanlaskun taitetta (mutta yhtä hyvin myös jo varhemmin). Vastaavasti germaanitkaan eivät tee eroa saamelaisten ja ja suomalaisten nimitysten välillä.

6) Eteläisimmät itämerensuomalaiset heimot omaksuvat tämän balttien heistä käyttämän nimen asussa *sōme (alun alkaen ehkä *sōma; vrt. *suoma-lainen*). Historia toistaa itseään: samoin varhaiskantasuomalaiset olivat omaksuneet *šāmā-nimen balteilta (kohta 2). Kantabaltin pitkää *ā*:ta vastaava foneemi korvautuu sanassa kantasuomen *ō*:lla, kuten myös lainoissa *tuohi*, *vuohi*, *vuota*, *huone*. Lainautuminen itämerensuomeen tapahtuu todennäköisesti ns. keskikantasuomen

men aikana, jolloin itämerensuomen äännesysteemi oli vielä lähellä varhaiskantasuomea (ainakaan muut *ō*-lainat eivät voi olla nuorempia). – Itämerensuomen äännesysteemi näyttää siis säilyneen tietyissä suhteissa vanhoillaan varsin kauan; tähän sopii taas sekin, että varhaisimmat slaavilaislainatkin heijastavat vielä tällaista systeemiä: *hauki*, *hirsit*; *vilja* ja *väinä* ovat taas muiden kriteerien perusteella yhtä vanhoja (ks. Koivulehto 1990: 151–153; Viitso 1990: 143).

7) Tämä heimon nimi on myöhemmin säilynyt erityisesti varsinaissuomalaisen ja heidän alueensa nimenä. Aikaisemmin myös liiviläiset ja virolaiset ovat olleet *suomia*. Myöhyään historiallisella ajalla Suomi on laajentunut tarkoittamaan koko Suomen (Finland) kansan aluetta ja sen asukkaita.

Skenaarion mukaan siis *Saame* ja *Suomi* ovat viime kädessä samaa kantaa. Samannäköisyys ei ole sattumaa. Tarvittiin vain balttien välitystä. Itämerensuomen puolella vanhin balttien antama nimi on säilynyt Hämeen heimon nimesä.

Tällainen selitys on tyypiltään ns. *pat-tern explanation* (Anttila 1989: 285, 409–441), jollainen on tavallinen humanistisissa tieteissä. Sen arvon kriteerinä on se, miten hyvin eri tahoilta hankitut tiedon palaset loksahtavat yhteen, miten hyvä ja ristiriidaton kuva syntyy. Hyvän kuvan syntymistä ei ole mielekäs pitää sattumana. Onko tässä syntynyt kuva hyvä? (Viittaaan mm. edellä siteeraamaani Eero Kiviniemen kannanottoon.) Olisi suotavaa, jos se saisi palautetta, hyväksyntää tai sitten perusteltua kritiikkiä.

JORMA KOIVULEHTO

LÄHTEET

- ANTTILA, RAIMO 1989: Historical and Comparative Linguistics. Toinen, tarkistettu painos. Amsterdam – Philadelphia.
- BREIDAK(S), A. B. 1977: K etimologii etnonima *sāms*. – *Lingua Posnaniensis* 20, s. 13–16.
- 1983: Nekotoryje dannyje baltizmov finno-ugorskikh jazykov dlja istorii baltiskogo vokalizma. – *Baltistica* 19, s. 46–50.
- ENDZELĪNS, JĀNIS 1971: Jānis Endzelīns' Comparative Phonology and Morphology of the Baltic Languages. Kāant. W. R. Schmalstieg ja B. Jēgers. Paris.
- Fraenkel = ERNST FRAENKEL, Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg – Göttingen 1962–1965.
- HAKULINEN, LAURI 1958: Sanojen sanottavaa: Suomen nimi s. 74–83. Helsinki.
- KALIMA, JALO 1936: Itämerensuomalaisen kielten balttilaiset lainasanat. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1954: Vanhaa ja uutta nimestä *Suomi, suomalainen*. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 34, s. 101–108.
- KIVINIEMI, EERO 1984: Suomi-nimen arvoitus. – *Suomen historia* 1. Weilin+Göös, Espoo, s. 118.
- KOIVULEHTO, JORMA 1990: Zu den ältesten Kontakten zwischen Ostseefinnisch und Balto-Slavisch. – *Itämerensuomalaiset kielikontaktit / Läänemeresoome keelekontaktid. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja* 61, s. 148–153. Helsinki.
- 1992a: Direkte Kontakte des Lappischen mit dem Baltischen. – *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag*, s. 299–304. Wien – Budapest.
- 1992b: Der Typus *palje* '(Blase)balg', *turve* 'Torf' unter den Lehnwörtern des Ostseefinnischen. – *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 84, s. 163–190.
- 1992c: *Hieman heidestä* – *Virittäjä* 96, s. 185–211.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1972: *oi* ja *ei* -nominit Länsi-Uudenmaan murteissa. Helsinki.
- LIUKKONEN, KARI 1987: Vostotšno-slavjanskije otglagol'nyje suššestvitel'nyje na -m-. *Slavica Helsingensia* 5. Helsinki.
- ME = MÜHLENBACHS *Lettisch-deutsches Wörterbuch, ergänzt und fortgesetzt von J. ENDZELIN I–IV*. Riga 1923–1932.
- Mägiste = JULIUS MÄGISTE, *Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII*. (Postuumin käsikirjoituksen offset-painos.) Helsinki 1982–1983.
- MÄGISTE, JULIUS 1929: *oi-, ei-*deminutiivid läänemeresoome keelis. Tartu.
- NIEMINEN, EINO 1934: Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen *ā*-feminina und die herkunftsfrage. – *Finnisch-ugrische Forschungen* 22, s. 5–66.
- OJANSUU, HEIKKI 1920: *Suomalaista paikannimitutkimusta*. Otava.
- POSTI, LAURI 1942: Grundzüge der livischen Lautgeschichte. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia* 85. Helsinki.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1984: Saamelaisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa. – *Suomen väestön esihistorilliset juuret (Bidrag till kännedom av Finlands natur ock folk, H 131)*, s. 137–156. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. 1932: Der älteste Germanenne im Finnischen – ein baltisches Wort. – *Suomalaisen Tiedekatamian toimituksia* B, XXVII, s. 396–408.
- 1939: *Kaukovälähdyksiä* (postuumi). Helsinki.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- STANG, CHR. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo – Bergen – Tromsø.
- STOEBKE, DETLEV-ECKHARD 1964: Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namenssystems. Hamburg.
- VIITSO, TIIT-REIN 1990: On the Earliest Finnic and Balto-Slavic Contacts. – *Itämerensuomalaiset kielikontaktit / Läänemeresoome keelekontaktid. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja* 61, s. 140–147. Helsinki.

Havaintoja

VILKUNA, KUSTAA 1990: Etunimet. Avustajat MARKETTA HUTTU ja PIRJO MIKKONEN. Keuruu 1990.

de Vries = JAN DE VRIES, Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Toinnen, korjattu painos. Leiden 1962.